

Johan van Manen - over het boeiende leven van een theosoof



Het Rijksmuseum van Volkenkunde in Leiden is in het bezit van de 'Van Manen collectie', die deel uitmaakt van de Tibetaanse Collectie. Zij omvat ongeveer driehonderd vijftig voorwerpen waaronder Tibetaanse boeddhistische boekenrollen en volkenkundige oudheden uit de Himalaya. Het geheel werd door de Staat der Nederlanden aangekocht in 1948 en aan het museum in bewaring gegeven. Maar wie was Johan van Manen en hoe kwam hij aan deze belangrijke collectie?

Johan van Manen werd geboren in Nijmegen op 16 april 1877, als vijfde kind van de in Delft afgestudeerde ambtenaar R.O. van Manen en Maria van Tricht, zijn vrouw. Het huwelijk was gemengd, R.O. van Manen was protestant en zijn vrouw katholiek. In die tijd was dat zeer vooruitstrevend. Johan doorliep de lagere school en de HBS, maar in 1891 werd hij verwijderd van de HBS, omdat hij totaal niet geïnteresseerd was in de materie die daar gedoceerd werd. Hij was wel bezig met postzegels, met de Chinese filosofie en met de Koran. Aan het einde van 1894 werkte hij bij het dagblad *De Telegraaf*, eerst als klerk en daarna als journalist. Ook dat gaf hij op om Grieks, Latijn en natuurkunde te gaan studeren. Hij werkte als corrector bij de firma Enschedé in Haarlem, een bekende uitgeverij, en catalogiseerde een particuliere bibliotheek, een ervaring die hem later goed van pas zou komen. Hij schreef een artikel toen hij achttien jaar was, getiteld: *In den vergulde Notenkraker*, waarin hij de mogelijkheid van een betere wereld besprak, zijn geloof in en zijn hoop op de uiteindelijke volmaaktheid van de mensheid. In 1896 kwam hij in aanraking met de Theosofische Vereniging, die een grote invloed op zijn leven zou krijgen.

Hij werd enthousiast voor de theosofische leringen en organiseerde bijeenkomsten in Haarlem. Dat resulteerde in het oprichten van een loge op 19 februari 1896. De leden van

de Loge lazen samen het boek *Esoterisch Boeddhisme* van A.P. Sinnett en zij bestudeerden de *Bhagavad Gita*. Omdat de theosofische activiteiten in Nederland in die tijd sterk groeiden werd Annie Besant overgehaald om Amsterdam te bezoeken op 7 september 1896. Zij gaf een lezing over "Yoga voor de man van de wereld". Twee weken later kwam ook H.S. Olcott, de internationale voorzitter van de Theosophical Society, aan in Nederland. Hij sprak over: "Het verleden en de toekomst van de Theosophical Society", omdat de Vereniging in 1896 eenentwintig jaar bestond. Een jaar later, op 14 mei 1897, maakte Olcott de "Nederlandsche Theosofische Vereniging" officieel een afdeling van de Theosophical Society Adyar. Op dat moment waren de voor een afdeling vereiste zeven loges in Nederland: Amsterdam, Buurmalsen, Haarlem, Den Helder, Rotterdam, den Haag en Vlaardingen. In het archief van *Theosofia*, in de delen V en VI (1897 – 1903) kunnen we lezen dat Johan van Manen ongeveer dertig lezingen hield in verschillende loges in Nederland. Naast theosofische onderwerpen besprak hij "H.P. Blavatsky en Tibet", Confucius en Tibetaanse mythen. Tijdens een van zijn lezingen had hij een mystieke ervaring die hij later beschrijft in *The Theosophist* (vol. XXXIV part II. 1913 pp 562-563)

"Op een winteravond gaf ik een lezing in een nogal grote hal in Rotterdam. Het vroom dat het

kraakte en ik had een behoorlijke kou gevat. Midden in de lezing voelde ik plotseling dat de atmosfeer veranderde. Een gevoel van lichtheid en kracht kwam over me, mijn hele gewaarwording veranderde. Ik was me er van bewust dat ik omgeven werd door een schitterende (niet fysieke) rijke gouden kleur. De verandering in de atmosfeer was zo compleet en totaal dat het leek alsof de lucht eerst van modder en drab was geweest in vergelijking met de verfijndheid en zuiverheid van de lucht die ik nu inademde. En ik had de ervaring dat ik, in plaats van helemaal op te gaan in mijn onderwerp, naar mijzelf luisterde vanuit een hoek van mijn bewustzijn. Het leek net alsof mijn stem ook veranderd was. Er zat een eigenaardige metalen klank in die ik erg prettig vond. Het duurde een paar zinnen, ik denk een paar minuten, vijf of tien op zijn hoogst, als het al zo lang was en toen kwam de oude sfeer terug. Het contrast tussen het ervaren van de atmosfeer van voor en gedurende de ervaring heeft een diepe indruk op me gemaakt."

Annie Besant kwam weer naar Nederland in 1898 en Johan van Manen werkte met haar samen. Hij werd zo door het werk gegrepen dat hij verhuisde naar Amsterdam en op het hoofdkantoor ging werken bij de "Theosofische Uitgeversmaatschappij". Hij vertaalde onder andere *Reïncarnatie* van Annie Besant en verzorgde een Nederlandse uitgave van de *Tao Te Ching*. In die tijd richtte een andere

oriëntalist, de theosoof J.W. Boissevain, een theosofisch studentencentrum op in Amsterdam, met als richtlijn: het propageren van de eenheid van alles dat bestaat en van de wedergeboorte van de ziel. (*Propria Cures* vol.IX 1899).

Toen Johan van Manen 25 jaar oud was, werd hij gekozen als vertegenwoordiger van Nederland voor de twaalfde conventie van de Europese afdeling van de Theosophical Society in Londen op 5 en 6 juli 1902. Tijdens de vergadering stelde hij aan de Europese afdeling voor om jaarlijks een Europees Congres te houden in een van de Europese hoofdsteden. Het gevolg daarvan was de oprichting van de Federatie van Europese afdelingen die het eerste congres zou gaan organiseren. De eerste vergadering over het congres vond plaats op 3 juli 1903 en werd voorgezeten door kolonel Olcott. Het doel was het creëren van een band tussen de leden van de Europese afdelingen en het versterken van de internationale bewustwording. Olcott stelde Johan van Manen aan als redacteur van het jaarlijkse rapport van de Federatie en als correspondent. Men besloot toen om het eerste Europese congres te houden in Amsterdam in 1904.

In 1903 was Johan van Manen ook de secretaris van Don Xifrè, een Spaanse aristocraat en theosoof. In die hoedanigheid bezocht hij Parijs, Londen, het zuiden van Frank-

rijk, Algerije en Tunis. Er is niet veel bekend over die periode. Op 29 augustus 1903 verliet Johan van Manen Amsterdam op weg naar het toenmalige Nederlands Indië, waar in 1901 de eerste theosofische loge was opgericht in Semarang op Java.

De initiatiefnemer van die loge, P.A. van Asperen van de Velde was ook de redacteur van het *'Theosophisch Maandblad van Nederlandsch-Indië'* en de oprichter van een bibliotheek in 1902. Er kwamen loges in Soerabaja en Buitenzorg. In Jogjakarta werd de eerste Javaanse loge opgericht met het Javaans als spreektaal. Toen Johan van Manen op 3 oktober 1903 in Batavia aankwam ging hij via Buitenzorg naar Semarang. Van daaruit bezocht hij de andere loges. Een lezing die hij hield in het vorstendom Jogjakarta werd door prins Norodiredjo simultaan vertaald in het Javaans. Johan van Manen was er van overtuigd dat de Javaanse spirituele traditie in wezen theosofisch was, ofschoon overwoerd door andere tradities. Na zes maanden keerde Van Manen terug naar Europa en vestigde zich in Engeland om het congres van de Europese Federatie voor te bereiden. Dat congres vond plaats in het Concertgebouw in Amsterdam van 19 tot 21 juni 1904. Het hoogtepunt waren de lezingen van Annie Besant over 'Occultisme en occulte training' en over 'De nieuwe psychologie'. Johan van Manen vertaalde beide lezingen simultaan. Er

W i e w a s . . .

kwamen zeshonderd bezoekers bij de eerste lezing en bij de tweede lezing zelfs vijftienhonderd. Het tweede Europese congres vond plaats van 6 tot 10 juli 1905 in Londen.

Johan van Manen zat toen het comité voor dat zich bezig hield met het Lotuswerk, het theosofische werk voor kinderen, waar de Lotusklasjes uit voortkwamen. In 1906, tijdens het derde Europese congres in Parijs op 3, 4 en 5 juli 1906, moest Van Manen zich om gezondheidsredenen terugtrekken. Rudolf Steiner, de latere oprichter van de Anthroposofische Vereniging, toen nog theosoof en voorzitter van de Duitse afdeling, stelde voor om Johan van Manen verlof te geven zodat hij zou kunnen herstellen, wat werd aangenomen.

Johan van Manen werd beter en hij werd benoemd als secretaris van Charles W. Leadbeater, die toen tijdelijk in Engeland woonde omdat hij het internationale hoofdkantoor in Adyar had moeten verlaten na moeilijkheden met het internationale bestuur. Na de dood van kolonel Olcott vroeg Annie Besant in 1908 aan Leadbeater om terug te komen naar Adyar. Annie Besant en Leadbeater werkten in die tijd samen aan het boek: *Occult Chemistry, Clairvoyant Observations on the Chemical Elements*. In gezelschap van zijn secretaris Johan van Manen ging Leadbeater weer naar India, waar zij aankwamen op 10 februari 1909. Van 1909 tot

1916 was Johan van Manen thuis in Adyar.

In het begin van zijn verblijf in Adyar hield Van Manen zich bezig met *The Adyar Bulletin*, toen een blad voor de landen waar geen theosofische afdelingen bestonden. Hij recenseerde boeken en hield zich bezig met het vertalen en samenvatten van artikelen uit de theosofische bladen van de diverse landen waar wel afdelingen waren. Ook publiceerde hij in *The Theosophist*. Leadbeater zette zijn occulte onderzoeken voort in de 'Octagon Bungalow' naast de voornaamste gebouwen van het internationale hoofdkantoor. Daar verbleef ook de bekende theosofische werker en schrijver Ernest E. Wood. Tijdens een gezamenlijke zwempartij van Wood, Van Manen en Leadbeater in de Golf van Bengalen sprak Leadbeater voor het eerst over de bijzondere aura van Krishnamurti. Johan van Manen werd later betrokken bij de opleiding van Krishnamurti en gaf hem Engelse les.

In juli 1910 kreeg Van Manen de leiding over de westerse afdeling van de Adyar Library, de door Olcott opgerichte bibliotheek van Adyar. De bibliothecaris was toen dr. F.O. Schröder. Uit die tijd stamt ook de interesse die Johan van Manen kreeg voor Aziatische kunst en archeologie. De Adyar Library bestond toen 25 jaar en Van Manen wilde de Tibetaanse versie van de Boeddhistische Canon in handen krijgen die bestaat uit de Kandjur (100

delen) en de Tandjur (225 delen). Men vreesde voor het verloren gaan van die zeer waardevolle geschriften, als zij niet goed bewaard zouden worden in het tropische klimaat. Zij bevatten niet alleen Tibetaanse boeddhistische teksten maar ook woord voor woord vertalingen in het Sanskriet en de Stanzas van Dzyan waarop *De Geheime Leer* van H.P. Blavatsky is gebaseerd. In 1912 kon Johan van Manen vermelden dat de beide teksten waren aangekocht voor 4200 roepies. De Adyar Library is wereldberoemd om haar buitengewone collectie van oudheidkundige geschriften.

Ook in Adyar gaf Van Manen lezingen die getuigen van het algemene optimisme over de bewustwording van eenheid, dat er heerste in de Theosofische Vereniging voor de eerste wereldoorlog. Zo zei hij:

“Zoals ik het zie hebben de vergelijkende studie van de religies, de groeiende communicatieve mogelijkheden op fysiek en mentaal gebied en de algemene vooruitgang niet alleen de uiterlijke wereld verenigd, maar zij hebben ook de gebieden van het menselijk denken bij elkaar gebracht. Meer dan ooit ziet de mensheid de onderlinge verwantschap. Overal op de wereld worden de heilige boeken door drongen van dezelfde mooie inzichten; zij bevatten dezelfde leringen van onschendbaarheid, discipline, menselijkheid, sympathie en zuiverheid. Als we deze idealen nauwlettend zouden volgen, zou de aarde een

waar paradijs zijn. We moeten de essentie onderzoeken en niet de uiterlijke vorm. De uiterlijke vorm is wel een onderdeel voor het juiste begrip van het innerlijke spirituele, maar het is slechts een middel en geen doel” (P.H. Pott, *Introduction to the Tibetan Collection of the National Museum of Ethnology*, Leiden p138).

Maar moeilijkheden begonnen zich af te tekenen in 1914 naar aanleiding van het manuscript van Leadbeater *The Lives of Alcyone* over de voorafgaande incarnaties van Krishnamurti. Later toen het manuscript verscheen als boek kreeg het als ondertiteling: *A clairvoyant investigation of the lives through the ages of a large band of servers*. Niet alleen de vorige levens van Krishnamurti kwamen er in aan de orde, maar ook die van andere werkers in Adyar waaronder die van Johan van Manen en van Ernest Wood. Wood was geschokt en verklaarde dat hij absolute bewijzen van bedrog had. Johan van Manen onderzocht het geheel en was het met Wood eens. Zij konden de verschijning van het boek tien jaar tegenhouden. In augustus 1914 besloot Leadbeater een nieuw leven te beginnen in Sydney in Australië.

De tweede moeilijkheid ontstond tijdens de eerste wereldoorlog in 1916. Annie Besant koos partij voor de geallieerde zijde van haar geboorteland en Van Manen vond dat theosofen geen partij kunnen kiezen. Annie Besant was het met hem eens voor

wat de Society betrof, maar als individu kon je een andere mening hebben. Johan van Manen had het daar moeilijk mee. Hij wilde voorkomen dat er door de oorlog zaden van onrust gezaaid zouden worden in de nationale afdelingen van de Theosophical Society en hij vond dat theosofen geen partij konden kiezen in de eeuwige ruzies die de wereldmaatschappij verbitteren. Maar het grootste deel van zijn medewerkers was het niet met hem eens. Hij voelde zich niet meer thuis in Adyar. In 1922 schreef hij nog een oproep tot een onpartijdig onderzoek naar de weer opduikende beschuldigingen tegen C.W. Leadbeater die in de doofpot waren verdwenen. Ook dat kreeg geen gehoor en in 1916 verhuisde Johan van Manen naar Jorebungalow, een klein plaatsje in het Darjeeling district in West Bengalen. Hij wierp zich op de Tibetaanse Boeddhistische cultuur en taal.

Johan van Manen was niet langer tevreden met theosofie als tussenstation. Hij wilde direct naar de bron en de Tibetaans-boeddhistische cultuur en taal rechtstreeks onderzoeken. Hij werd onderdicht door Karma Babu, een Engels sprekende onderwijzer en Puntsog Lungtok, een schriftgeleerde uit centraal Tibet. Later kwam daar nog een secretaris bij. In die tijd was het ongebruikelijk voor een Europeaan om zo direct samen te werken met plaatselijke kenners van de regio. Johan van Manen vroeg hen om hun

autobiografie op te schrijven. Deze teksten, die belangrijke etnografische, sociologische en historische religieuze feiten aan het licht brachten liggen nu, met hun Engelse vertaling in het Volkenkundig Museum in Leiden. Op 6 februari 1918 werd Johan van Manen gekozen als lid van de prestigieuze ‘Asiatic Society of Bengal’. Bovendien nam hij aan het einde van 1918 de positie aan van bibliothecaris van de ‘Imperial Library’ in Calcutta. Ook nam hij Puntsog Lungtok mee naar Adyar voor een bezoek.

Johan van Manen sprak ondertussen vloeiend Tibetaans en zijn grote kennis van het Tibetaanse Boeddhisme werd meer en meer bekend. Hij bleef publiceren over de Tibetaanse geschriften, ook over de oude Bon-cultuur, de religie in Tibet die vooraf ging aan het Boeddhisme. Hij werd tot voorzitter gekozen van de ‘Asiatic Society of Bengal’ en werkte in die functie van 1923 tot 1939. Johan van Manen woonde nu permanent in Calcutta en exposeerde daar in 1923 zijn collectie van materiaal over de Tibetaanse Boeddhistische heiligen, de vierentachtig *siddhas*, en hij gaf inleidingen over de *Mahavyutpatti*, een woordenboek van Sanskriet, Tibetaans en Mongools. Verder gaf hij lezingen over het begrip *ch’ang*, het onveranderlijke in de Tao Te Ching en over de *Dhammapada*.

Johan van Manen zorgde er voor dat Karma Sumdhon Paul, alias Karma Babu werd benoemd als Tibetaanse docent

W i e w a s . . .

aan de Universiteit van Calcutta. Deze Karma Babu schreef over Johan van Manen:

“Mr. Johan van Manen drinkt nooit alcohol en eet nooit vlees. Wereldlijke zaken zoals paardenrennen en filmvertoningen interesseren hem niet. Het lezen van boeken is zijn enige plezier. Hij spreekt nooit beledigend over de Indiërs en dat doen, zoals we allemaal weten, alle Engelsen. Hij gaat heel vriendelijk met de Tibetanen om. Hij ziet mij als een landgenoot en noemt me ‘van Karma’. Ik zie hem als mijn peetvader. Naar mijn nederig oordeel zul je nooit een vriendelijkere man vinden. Hij helpt altijd daar waar het nodig is, voor mij is hij een ware Bodhisattva” (Karma Babu's autobiography, chapter XVIII).

De bekende Roemeense onderzoeker en schrijver over religies Mircea Eliade verbleef in Calcutta in 1928. Hij beschrijft Johan van Manen als volgt:

“Hij was een Hollander in de tweede helft van zijn leven, die in zijn jeugd naar India was gekomen en zoals vele anderen voorgoed gevallen was voor de charmes van het land. Hij had vijfentwintig jaar gewijd aan de studie van de Tibetaanse talen en hij wist er meer over dan wie ook; maar hij was lui en hield van het goede leven, daardoor publiceerde hij te weinig. Hij was tevreden met de studie en met het vergroten van zijn kennis. Hij had geen enkel respect voor academische titels; hij was vrijgezel; en hij neigde naar het occulte maar dat hield hij geheim.”

Eliade kende Johan van Manen in de tijd dat hij allerlei bestuurlijke plichten had en niet aan schrijven toe kwam. Voor Eliade was publiceren essentieel, voor Van Manen waren er andere prioriteiten zoals zijn onderzoeken en zijn geestelijk leven.

In 1925 bezocht Johan van Manen Nepal. Dat was in die dagen haast onmogelijk. Nepal was een gesloten koninkrijk en men moest worden uitgenodigd door de Maharadja. De Maharadja en Van Manen spraken over het afgesloten zijn van Nepal en Van Manen schreef dat de Nepalese afzondering:

“geen gevolg was van een gevoel van superioriteit van de Nepalezen over de Europeanen. En ook geen gevolg van verachting voor de resultaten van de westerse vooruitgang en de wetenschap. De basisgedachte was eerder dat men zag dat overal waar de twee uitingen van beschaving, die van het oosten en die van het westen met elkaar in contact waren gekomen, tweedracht, verwarring en ontevredenheid samen gingen met de directe voordelen. Het Nepalese standpunt was dan ook dat de vooruitgang harmonieus en niet ontwrichtend moest zijn, en dat het probleem lag bij de mate waarin het land en het volk zich zonder pijn zouden kunnen aanpassen, zodat het introduceren van nieuwe maatregelen samen zou gaan met een goede assimilatie” (J. van Manen, “Nepal”, Martin-Burn House Magazine 1931 pp16-17).

Johan van Manen was de tweede Nederlander die Nepal kon bezoeken. Hij werd voorafgegaan door Samuel van der Putte (1690-1745) die 23 jaar doorbracht in het verre oosten en ook Nepal bezocht.

Toen aan Johan van Manen gevraagd werd wat de reden kon zijn van de snelle opkomst en het verval van het Boeddhisme in India was zijn antwoord:

“Ik denk dat elke religie in essentie en zo lang zij creatief blijft en geen traditionele of historische macht wordt, een boodschap van vrijheid, van ontsnapping inhoudt. Vrijheid van de wereld, van de materie, van het lichaam, en over het algemeen van eindigheid en beperktheid. Kort gezegd, het is een verkondiging van het feit dat deze wereld een gevangenis is. Als gevolg van het in de praktijk omgaan met dit gegeven worden er daarna altijd pogingen gedaan om fatsoen en orde, zindelijkheid en regelmaat te introduceren in de gevangenis voor zolang men daar nog niet uit ontsnapt is. Deze pogingen veroorzaken moraliteit, ritualen, symbolen, sacramenten en zo meer. Maar terwijl de religies verder afdrijven van hun oorsprong en het geordende gevangenisleven gaat lijken op vrijheid of ontsnapping, wordt dit ‘lijken op’ het grootste probleem, want het vervangt het prototype van ware vrijheid en de gevangenis wordt zo netjes en geordend dat het bijna op een echt thuis lijkt. Nu ligt er een contrast tussen natuurlijke evolutie en religie. Bij natuurlijke evolutie staat de

W i e w a s . . .

laagste vorm onderaan en de hogere vormen worden daarna ontwikkeld. Bij religie staat de hoogste vorm aan de top en kan daarna alleen maar afzwakken. Eerst een oprichter, dan apostelen, dan kerkvaders, dan schriftschrijvers, de dorpspriester of de nieuwlichter en de kritische oordelers; een voortdurend afnemen van dynamische spiritualiteit. Op den duur wint daarom de natuurlijke evolutie altijd, omdat het opklimt en religie verliest, omdat het steeds meer verduistert” (P.H. Pott, *Introduction to the Tibetan Collection of the National Museum of Ethnology, Leiden* pp156-157).

In 1927 moest Johan van Manen na een verblijf van meer dan achttien jaar in de tropen naar Nederland om gezondheidsredenen en om zijn inmiddels tachtigjarige moeder te bezoeken. Professor J.P. Vogel, de oprichter van het Kern Instituut in Leiden, vroeg hem om een lezing te houden over ‘Het hedendaagse Nepal’.

Zodra hij zich weer fit voelde ging Van Manen terug naar

Calcutta. Hij breidde zijn onderzoek uit naar de Toba Batak- manuscripten op boombast uit Sumatra en naar voorhistorische voorwerpen uit Java. Zijn Tibetaanse huisaltaar werd tentoongesteld tijdens de jaarlijkse bijeenkomsten van de ‘Asiatic Society of Bengal’.

Johan van Manen kreeg onderscheidingen van de koning van België en van Engeland en de Nederlandse Koningin Wilhelmina benoemde hem tot Officier in de orde van Oranje-Nassau. In 1938, toen hij eenenzestig werd, moest Van Manen het kalmer aan gaan doen. Hij schreef nog het voorwoord voor H.P. Sastri’s editie van Asvaghosa’s *Saudarandana Kavya* maar het werd zijn laatste bijdrage aan de studies in het Sanskriet. Op 1 juli 1939 gaf hij het werk bij de ‘Asiatic Society’ op.

Gedurende 1940, toen de tweede wereldoorlog het contact met Europa heel moeilijk maakte, werkte hij nog bij de censuur in Calcutta en bij het ‘Netherlands National Com-

mittee’ dat waakte over de Nederlandse belangen in India.

Hij maakte zich zorgen over de internationale toestanden en wilde op een rustige plek werken aan zijn Tibetaanse woordenboek. Hij vond die plek in een huis op een heuveltop in de schaduw van de Himalaya.

Maar voordat Johan van Manen kon verhuizen overleed hij aan een beroerte op 17 maart 1940. Zijn nalatenschap werd verzorgd door onder meer zijn goede vriendin dr. N. Sivakomu, een zus van Rukmini Devi en van Sri Ram, de vader van Radha Burnier. In 1951 werd er een grafsteen geplaatst op de ‘Lower Circular Road’ in Calcutta. Men heeft daar later een ‘Garden of Remembrance’ van gemaakt.

Samenvatting uit:

Peter Richardus, *The Dutch Orientalist Johan van Manen. His Life and Work*. Leiden Kern Institute, Miscellanea 3, 1989.
F.v.l.

Doe je nooit anders voor dan je bent,
Want dat belemmert
Het zuivere licht van de Waarheid
Dat door je heen zou moeten schijnen
Zoals zonlicht schijnt door helder glas.

Sri Ram, *The Way of Wisdom*